

Nyky-Venäjän kehitys funktioanalyttisessä tarkastelussa

R i s t o S ä n k i a h o

Tämän artikkelin tarkoituksena on kuvata Venäjän nykyistä kehitystä funktioanalyttisen systeemiteorian keinoin. Näin voidaan tarkastella yhteiskunnallisen toiminnan eri osalohkoja ja erityisesti niiden välisiä kytkentöjä, jolloin saadaan mahdollisesti selville kokonaisuuden toiminta tai toimimattomuus. Vaikka jatkuva kaaos on historiallisesti kuvannut Venäjän yhteiskunnallista tilaa paremmin kuin integraatioon perustuva konsensus, on syytä arvioida Venäjää myös integraatioteoreettisten mallien valossa. On kuitenkin painotettava, että venäläiset ovat tottuneet elämään tämän kaaoksen kanssa (Bäckman 1998, 9; Lane 2000, 485). Kaootisuus ilmenee lähinnä ylätasolla, sillä perhe ja suku on organisoitu tiukan hierarkkisesti ja monet sosiaaliset turvaverkot toimivat kansalaisyhteiskunnan tasolla.

Toisaalta on pidettävä mielessä vanha totuus, että suuret uudistukset ovat Venäjällä aina enemmän tai vähemmän epäonnistuneet. Nämä mullistukset ovat olleet todellisia kumouksia, joissa koko järjestelmä on pyritty uudistamaan. Esimerkiksi Karl Popper (1974) kritisoi tällaista utooppista yhteiskuntien uudistusta ja pyrki markkinoimaan kehitykseen pienten askelten uudistuspolitiikkaa. Uudistusten suureleisyys on usein katsottu niiden epäonnistumisen syyksi (Motyl 1997, 444-445). Toisaalta Venäjällä on aika ajoin ollut selkeitä kehityksen aikoja, jolloin olot ovat parantuneet huomattavastikin. Venäjää ei ole näin ollen tuomittu alike-

hitykseen, vaikka sen rakenteissa olisikin ollut kehitystä jarruttavia piirteitä.

Ralf Dahrendorf on pohtinut Itä-Euroopan kehitystä ja katsonut poliittisten uudistusten vaativan kuusi kuukautta, taloudellisen järjestelmän uudistamisen kuusi vuotta ja kansalaisyhteiskunnan muuttamisen kuusikymmentä vuotta eli kaksi sukupolvea (Dahrendorf 1990, 99). Hän painottaakin toimivan kansalaisyhteiskunnan merkitystä, sillä ilman toimivia kansalaisten omia instituutioita uudistus jää puolitiehen. Vaalit ja puolueet saadaan aikaiseksi, markkinavoimille annetaan tilaa, mutta kansalaisten omaehtoinen toiminta ei lähde käyntiin. Myös Dahrendorf vannoo Popperin nimeen eli näkemykseen, että suuret ylhäältä johdetut uudistukset eivät onnistu (Popper 1974, 225-228).

Karl Popper piti vuonna 1990 antamassaan haastattelussa Venäjän kehitystä ongelmallisena, sillä sekä Gorbatšov että Jeltsin olivat syyllistyneet vain sanojen käyttöön todellisen toiminnan sijasta. Popperin mielestä demokratiasta voidaan siirtyä helpommin totalitarismiin kuin päinvastoin. Markkinavoimia tulisi Popperin mielestä länsimaisen esimerkin mukaan pehmentää demokraattisella poliittisella toiminnalla, sillä muussa tapauksessa ne ovat liian ankaria tavalliselle kansalaiselle. Venäjällä ei saisi enää olla valhe totuuden sijalla yhteiskunnallisessa keskustelussa, tämä kun estää avoimen yhteiskunnan kehityksen (Koskivirta 1996, 118-119).

Nykyisin modernien yhteiskuntien katsotaan laajemminkin olevan murroksessa, jossa yhteiskuntatieteet joutuvat orientoitumaan uudelleen. Tällaisessa tilanteessa ei voida enää ylläpitää perinteistä

jakoa perustieteisiin (taloustiede, sosiologia ja valtio-oppi), vaan hedelmällistä on nyt näiden yhteistyö, joka avaa uusia selitysmalleja (Allardt 1997, 224-225).

Tarkasteltaessa Venäjää voidaan lähtökohdaksi ottaa Talcott Parsonsin kehittämä rakenteellis-funktioanalyttinen systeemimalli, missä AGIL-kehikon mukaisesti pyritään ymmärtämään yhteiskunnan yleistä toimivuutta. Tämä malli pyrkii selittämään talouden (A=adaptation), politiikan (G=goal attainment), yhteisöllisen sosiaalisen toiminnan (I=integration) ja jatkuvuuden ylläpitämisen (L=latent ja pattern maintenance) välisiä suhteita. Näiden perusfunktioiden välillä on välittäviä mekanismeja, jotka ilmenevät jäljempänä kuvioista 2.

Vaikka malli on rakentunut paljolti länsimaisen sosiologian teorian ja länsimaisten yhteiskuntien kehityslogiikan mukaisesti, on sillä käyttöä laajemminkin universaalisuutensa vuoksi. Parsons käytti malliaan selittämään Neuvostoliiton kehitystä ja tilaa (Parsons 1970); itse asiassa hän ennakoiki malliinsa perustuen Neuvostoliiton hajoamisen (Parsons 1969). Tämänkin vuoksi Venäjän pyrkimystä länsimaiseen markkinatalouteen ja demokratiaan on syytä tarkastella funktioanalyttisen mallin valossa. Vastaavasti myös maassamme tehdyssä transition ”megateoriaan” tähtäävässä tutkimuksessa lähtökohdantana on ollut Parsonsin kehittämä funktioanalyttinen malli hallintotieteellisesti painottuneena (Salminen & Temmes 2000).

Funktioanalyysia on oikeutetusti kritisoitu sen staattisuudesta ja kehäpäätelmistä erityisesti yhteiskuntaa säilyttävien funktioiden osalta, sillä yhteisöissä vaikuttavat myös monet dysfunktionaaliset piirteet. Yleisesti funktioanalyysia on pidetty mieluummin tutkimusohjelmana ja teorian kehittämisen välineenä kuin valmiina selitysteorian (Allardt 2003, 272-273). Tästä huolimatta ja osin myös siitä johtuen Parsonsin AGIL-malli on otettu tämän katsauksen lähtökohdaksi.

Parsonsin analyysin lähtökohdantana olivat toisistaan erottuvat ja itsenäisinä toimijoina olevat persoonallisuustaso (yksilön toiminta), kulttuurijärjestelmä ja sosiaalinen järjestelmä. Nämä tasot ovat hänen mielestään teoreettisesti irrallaan toisistaan

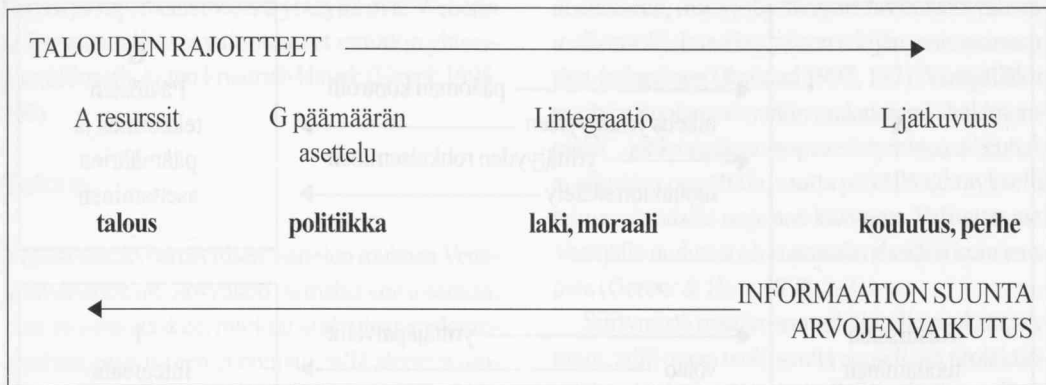
eivätkä siten määrää toisiaan (Parsons 1970, 6). Tästä lähtökohdasta käsin hän johti arvojen institutionalisoitumisen, jonka avulla yhteiskunta voi pysyä koossa (Parsons 1967, 140-143). Näin hän pystyi luomaan varsin monimutkaisen eri funktioiden välisen vaikutusverkoston.

Parsons tukeutui teoreettisessa ajattelussaan paljolti sosiaaliantropologisiin tutkimuksiin, joissa oli jo näkyvillä uuden funktioanalyttisen ajattelun ydin. Hänen paljon siteeraamistaan tutkijoista yksi on ylitse muiden, Bronislaw Malinowski (esim. Parsons 1970, 304, 328-329, 469). Malinowski oli ottanut käyttöön instituution funktion käsitteenä, jonka avulla hän pystyi analysoimaan eri kehityksen tasolla olevia yhteiskuntia. Hänen mukaansa jokaisen yhteiskunnan tulee säilyäkseen luoda instituutio, joka tuottaa kulutustavaroita. Ihmisten käyttäytymistä on säänneltävä ja sanktioitava yhteiskunnallisen toiminnan ennustettavuuden takaamiseksi. Instituutioiden muuntumisen ja ihmisten sisäisen kehittymisen vuoksi on yhteiskunnissa oltava opetus- ja kasvatusinstituutiot. Yhteiskunnat tarvitsevat auktoriteettia, jonka avulla saadaan tehtyä päätökset ja muunnetaan ne toimenpiteiksi (Malinowski 1960, 71-73; Malinowski 1990, 6-7)

Parsonsin teoreettisen ajattelun lähtökohdantana ovat Émile Durkheimin ajatukset moraalisen auktoriteetin aikaansaamasta kulttuurillisesta yhteisöllisyydestä (mekaaninen ja orgaaninen solidaarisuus) ja Max Weberin käsitykset subjektin toiminnan yhteisöllisestä (arvot ja kulttuuri) ja yksilöllisestä (subjektin oma tahto) ymmärtämisestä (Parsons 1967, 14 ja 89-92). Parsons yhdistää omassa mallissaan funktiot L ja G Durkheimin mekaaniseen solidaarisuuteen ja funktiot A ja I orgaaniseen solidaarisuuteen (Parsons 1967, 212).

Parsons toimi Weberin tavoin eräänlaisena Marxin kritisoijana, mutta samalla myös ”porvarillisen Marxina”, jolla oli kokonaisvaltainen teoria yhteiskunnan toiminnasta. Parsons painotti taloudellisen alarakenteen ja kulttuurisen ylärakenteen vuorovaikutusta. Siinä missä Marx esitti talouden vaikuttavan varsin deterministisesti yhteiskunnan muihin rakenteisiin, Parsons korosti uskonnon ja arvojärjestelmän merkitystä eli katsoi Weberin tavoin

Kuvio 1. Parsonsin käsitys perusfunktioiden välisistä vaikutusketjuista

arvojen heijastuvan taloudelliseen toimintaan (Parsons 1958, 197-211; Parsons 1967, 115, 407-412).

Instituutioiden ja kulttuurin arvopohjaisen merkityksen Parsons näki muovaavan ihmisten käyttäytymistä. Arvojen avulla ihminen saa selville toisten odotukset omaan käyttäytymiseensä nähden. Toisaalta Parsons katsoi näiden arvojen muodostavan ”superegon”, joka muoavaa omalla tavallaan ihmisten käyttäytymistä (Parsons 1958, 337-338). Parsonsin mukaan ihminen pystyy freudilaisen ego ja alter ego -jaon mukaisesti tarkastelemaan itseään ja yhteisöjä sekä sisä- että ulkopuolelta.

Parsonsin AGIL -mallissa funktioiden toteuttamisen järjestyksellä on tärkeä merkityksensä, sillä yhteiskunnan resurssihin perustuvat mahdollisuudet etenevät tietyssä järjestyksessä. Talouden asetamat reunaehdot määräävät muiden funktioiden toimintamahdollisuuksia. Tuotannosta lähtevä vaikutusketju ottaa huomioon fyysisen ympäristön edellytykset toiminnalle. Tämän energiasta lähtevän ketjun Parsons on osin johtanut Norbert Wienerin kybernetiikasta, missä korkean energian ja korkean informaation omaavat järjestelmät vaikuttavat toiminnan eri tasoilla (Parsons 1978, 376-377). Esimerkiksi talous ei ole ohjaavasta asemastaan huolimatta irrallaan politiikasta ja arvoista, jotka määräävät huomattavasti talouden toimintaedellytyksiä.

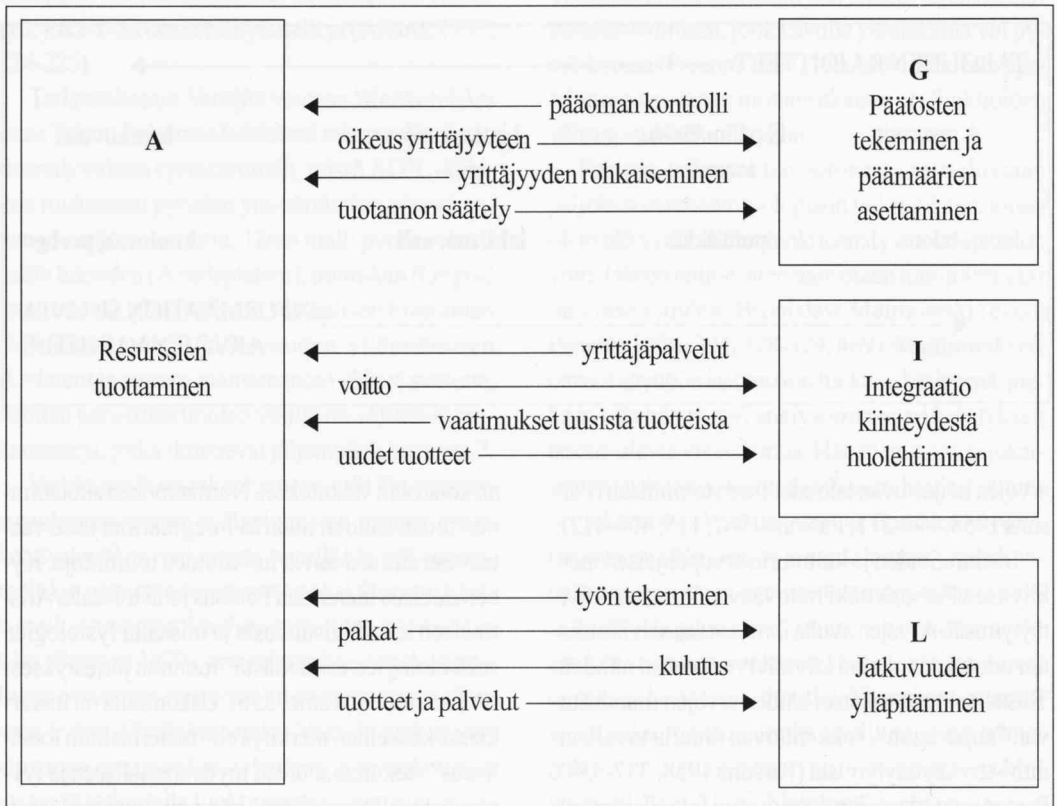
Funktioiden toteutuksen vastakkaisesta järjestyksestä (LIGA) johtuvat kyberneettisen hierarki-

an kontrollin vaikutukset. Normatiivinen sitoutuminen toisin sanoen määrää integraatiota ja se vastaavasti sitä seuraavia funktioiden toimintoja. Kyberneettisen hierarkian Parsons johti toisaalta Aristoteleen teleologisuudesta ja toisaalta fysiologiien sekä biologisten esittämästä ”luonnon järjestyksestä” (teleonomy) (emt., 356). Uskonnolla on hierarkiassa keskeinen merkitys eli ”materiaaliton todellisuus” vaikuttaa suuresti myös sosiaaliseen ja fyysiseen maailmaan. Tässä hän painottaa erityisesti Durkheimin ja Weberin sekä osittain Freudin tulkintaa uskonnon merkityksestä sosiaaliselle toiminnalle (emt., 240, 327 ja 371). Uskonnon ohella Parsons mainitsee sosiaaliseen toimintaan vaikuttavana tekijänä maallistuneen marxilaisuudenkin (emt., 248).

Näin yhteiskunnassa arvojen vaikutussuhteet määräävät osaltaan muiden toimintalohkojen mahdollisuuksia. Samalla informaatio (funktioiden LIGA -järjestys) leviää yhteiskunnassa (Parsons 1967, 208-209). Tässä suhteessa voidaan viitata Marxin taloudellisen perustan ja ylärakenteen malliin, jossa maolaisen ajattelun mukaan vaikutus ei ole deterministisesti vain taloudesta lähtevää, vaan molemmat osarakenteet vaikuttavat toisiinsa (Sankio 1977, 6-7).

Arvojen muodostus on Parsonsin mallissa hieinan ongelmallinen. Ne eivät kehity esimerkiksi demokraattisen keskustelun myötä, vaan ovat jonkinlaisen historiallisen kehityksen tulosta. Tämä käy

Kuvio 2. Parsonsin käsitys perusfunktioiden välisistä yhteyksistä

Lähde: Parsons & Smelser 1972, 71, 77 ja 79

ilmi hänen käsitellessään Saksan kehitystä ennen natsiaikaa. Protestantismi ja feodaalinen junkkeriyhteiskunta olivat arvomuodostuksen perusta (Parsons 1958, 104-116).

Talouden ja muiden perusfunktioiden välisistä suhteista on kuviossa 2 esitetty Parsonsin mainitsemat keskeisimmät yhteydet. Näiden mukaan voidaan tarkastella yhteiskuntien toimivuutta kokonaisu-järjestelmänä. Parsonsilla ei kuitenkaan ole talouden ja politiikan välillä resurssien uusjakoa eikä yhteiskunnan poliittista ohjausta esimerkiksi teknologiaohjelmien muodossa. Ehkäpä nämä nykyisin niin keskeiset tekijät olisivat tulleet malliin, jos se olisi synnytetty myöhemmin.

Parsons jatkaa valistuksen projektia, sillä häneläkin rationalisoituminen on yhteiskunnallisen kehityksen merkittävä peruspilari. Hän lähti Weberin käsittelemästä rationalisoitumisprosessista, jossa

keskeisinä elementteinä ovat yhteiskunnan institutionaalinen järjestäytyminen (byrokratia) ja talouden kehitys, erityisesti rahajärjestelmä. Myös kulttuurielämässä tapahtuvat muutokset lisäävät yleistä kognitiivista asennoitumista asioihin (Parsons 1970, 499-501). Parsons tarkastelikin kulttuurin tiedollista, ilmaisullista ja moraalista ulottuvuutta, mitä on myöhemmin kehitelty esimerkiksi Jürgen Habermas (Heiskala 1995, 94).

Weberinkin mielestä rahalla on keskeinen rooli toimintojen rationalisoitumisessa. Rahataloudessa kuluttaja voi vapaasti valita eri tuotteiden välillä, kun taas vaihdantaloudessa hänen on pakko toimia varsin pienellä alueella vailla suuria vapauksia. Kuluttaja voi ostaa tavaroita eri kauppiailta, jolloin toteutuu todellinen markkinatalous. Kauppaa voidaan tehdä ostajan valitsemana aikana. Näistä toiminnoista kuluttajan vapausasteet kasva-

vat ja niillä on selkeä vaikutus koko yhteiskunnan vapauden lisääntymiseen (Parsons 1967, 307-308). Rahan ja vapauksien välistä yhteyttä ovat Weberin ja Parsonsin lisäksi painottaneet muutkin yhteiskuntafilosofit, kuten Friedrich Hayek (Hayek 1995, 160).

Talous

Yhteiskuntakyyberneettisen ajattelun mukaan Venäjän nykyinen muutosyhtälö on mahdoton toteuttaa. Kun tuotanto laskee, markkinatalouteen ja demokratiaan siirtyminen ei onnistu, sillä aleneva tuotanto vaatii säädeltyä ja säännösteltyä taloutta. Vain jatkuva lisäarvon muodostus mahdollistaa harppauksen kapitalismiin. Demokratiaan on pystytty siirtymään vain laajenevan tuotannon kautta, jolloin on ollut enemmän jaettavaa ja eturyhmien intressit on pystytty tyydyttämään (Ahmavaara 1976). Tämä yhteiskuntakyyberneettinen näkemys painottuu Parsonsin esittämään funktioiden AGIL-järjestykseen, jossa talouden reunaehdot vaikuttavat suuresti muiden lohkojen kehityksen mahdollisuuksiin. Venäjällä tilannetta vaikeuttaa menneisyyden taakka, sillä olihan stalinistisen sosialismin aikana liikevoitto julistettu lähes kirosanaksi, joten voittoa ei taloudessa tavoiteltu (Tsipko 1989a, 16). Tämä johti massiiviseen tehottomuuteen ja resurssien haaskuuseen.

Transitiotalous ei Venäjällä perustunut tuotantoprosessin uudistamiseen vaan uudelleenjakoprosessiin, jonka seurauksena shokkiterapian mukaisesti pyrittiin nopeilla uudistuksilla luomaan edellytykset taloudelliselle ja yhteiskunnalliselle kehitykselle. Samalla valtion mahdollisuuksia puuttua kehitykseen vähennettiin (Alanen 2004, 91-92).

Talouden tuotantoluvut romahtivat Venäjän talousuudistuksen alkuaikoina aina vuoteen 1995 asti. Kun muissa entisissä sosialistisissa maissa oli jo päästy kasvu-uralle, monet Neuvostoliiton perilliset taistelivat yhä alenevan tuotannon kanssa. Venäjällä ei ole ollut samanlaista kansallista sitoutumista maan talouden kehittämiseen kuin Euroopan muissa uusissa demokratioissa, joissa tämän lisäksi on ollut markkinatalouden perinne ja usein instituutiot valmiina kapitalistista talousjärjestelmästä varten.

Talousuudistuksessa siirryttiin melkein yhdessä yössä suljetusta taloudesta vapaaseen hinnanmuodostukseen, mikä johti Grigori Javlinskin, talousuudistusohjelman keskeisen tekijän, ennustamaan jätti-inflaatioon (Rutland 1997, 157). Venäjälläkin pyrittiin Puolan esimerkin mukaiseen ”shokkiterapiaan”, jonka mukaan nopea siirtyminen aiheuttaisi alkuajan ongelmia, mutta pitkällä tähtäyksellä talous saataisiin nopeaan kasvuun. Valitettavasti Venäjällä uudistus oli enemmän shokkia kuin terapiaa (Gerber & Hout 1998, 2-3).

Siirtymistä maailmanmarkkinoille ei ole tapahtunut, sillä maan teollisuutta suojellaan protektionistisesti erityisesti tuontituloilla. Kun samalla ei ole rohkaistu ulkomaisten sijoittajien tuloa maahan, on maan tuotantoelämä jäänyt entisiin rakenteisiinsa. Talous ei pysty kehittymään maailmanmarkkinoiden ja suojatullien välisessä ahdingossa. Ulkomaisen tuotantoteknologian ja liikkeenjohdon avulla voitaisiin tuotantoelämä saada nousuun.

Rahatalouden puuttuminen on eräs keskeinen syy Venäjän talouden kehittymättömyyteen ja sitä tietä myös este maan todellisen demokratian rakentamiseen. Sosialismissahan paikallisella rahalla ei saanut mitään. Ilja Fainzilberin ja Jevgeni Katajevin salanimillä Ilf ja Petrov kirjoittamat *Kaksitoista tuolia* (1927) ja *Kultainen vasikka* (1931) kertoivat ”suuresta järjestelijästä” Ostap Benderista, joka pystyi jälkimmäisessä teoksessa saamaan itselleen ruplia riittävästi. Niillä ei vain ollut mitään käyttöä säännöstelytaloudessa, jossa koko hotellikin oli varattu tieteellistä kongressia varten eikä rahalla saanut huoneen huonetta. Poliittinen valta ja suhteet ratkaisivat sosialistisessa yhteiskunnassa, eivät käytettävissä olleet rahat.

Politiikan ja talouden liitto ei ole murtunut, vaikka onkin siirrytty markkinatalouteen. Yleensä markkinatalouden katsotaan murtavan tämän liiton ja antavan uusia vapauksia sekä taloudessa että poliittisessa toiminnassa (Rueschemeyer et al. 1992, 300). Näin ei ole käynyt Venäjällä, missä julkinen valta erityisesti maaomaisuuden hallinnan kautta säätelee yhä taloutta.

Rahatalouden kehittymättömyys selittää myös vähäiset investoinnit. Vain toimivan rahoitusjärjestelmän ja vakaan talouden puitteissa voidaan talo-

udellisesti varmoin kriteerein tehdä laajamittaisia investointeja. Nyt talouden päähuomio on vielä omaisuuksien valtaamisessa eikä taloudellisesti kannattavan tuotannon edellytysten luomiseen kiinnitetä riittävää huomiota. Maan säästämisaste on yhä korkea, 25–30 % BKT:sta. Nämä säästöt tulisi pystyä muuntamaan investoinneiksi. Milken-instituutin selvityksen mukaan Venäjä on 80 maan vertailussa viimeisenä pääoman saatavuudella mitattuna ja sijalla 52 ulkomaankaupan avoimuuden suhteen.

Valtion krooninen lainantarve on investointien lisäeste. Maan hallitus joutui erityisesti 1990-luvun alussa ottamaan lainaa niin ulkomailta kuin kotimaastaankin. Lyhytaikaisten lainapapereiden (GKO) tuotto oli pitkään päättä huimaavan korkealla vaihteluvälillä ollessa 40–150 % (Sutela 2000a, 22). Näin huimaan kätteeseen ei päästä millään laillisen tuotannon alalla. Kun samaan aikaan muukin korkotaso on ollut varsin korkea, lailliseen tuotantoon investointi on täysin mahdotonta. Vain rikkollisella toiminnalla päästään yhtä suuriin katteisiin, mikä onkin kehittänyt maahan uuden ”mafialouden”. Vuoden 2002 lopulla kolmen kuukauden korko (mibor) oli vakiintunut 15 % paikkeille laskien vuoteen 2004 noin 10 % paikkeille, mikä osaltaan antaa uusia mahdollisuuksia vakaaseen talouteen siirtymiselle.

Julkisen talouden tervehdyttämistä estää myös fiskaalisen federalismin puute. Maan keskusjohto ei pysty antamaan riittävästi taloudellista apua köyhille alueille eikä se toisaalta saa kerätyksi veroja näiltä alueilta. Tämän vuoksi on liki mahdotonta toteuttaa valtakunnallista talouspolitiikkaa (Woodruff 1999, 169–173; Blanchard & Shleifer 2000, 7–8).

Yksityistämiseen liittyi kaikenlaisia kepulikonsteja ja omaisuudet myytiin rajusti alihintaisina eli tässäkin suhteessa valtiolta käytännössä lahjoitti kansalaisomaisuutta (Nikula 1997, 145; Blasi et al. 1997, 61–67; Kivinen 1998, 170–177). Yksityistämisellä ei enää viime vuosina ole ollut suurta fiskaalista merkitystä. Vuonna 1998 saatiin kerätyksi 1,5 miljardia dollaria ja vuonna 1999 enää 370 miljoonaa dollaria, mutta vuonna 2000 taas liki kaksi miljardia dollaria. Saa nähdä miten Putinin suun-

nittelema yksityistämisen toinen aalto onnistuu saamaan rahaa valtion kassaan.

Uusi ”kleptoklatuura” on luonut maahan todellisen plutokratian (Wolosky 2000). Kun neuvostoajana ei rahalla saanut kaikkea vaan tarvittiin suhteita tai jonkin instanssin jäsenyys, nyt luotiin suuren järjestäjän ”Benderin kosto” eli rahalla sai aivan kaiken (Woodruff 1999, 79–84). Maan oma raha, rupla, osoittautui varsin arvottomaksi verrattuna ulkomaan valuuttoihin. Raharikkaat vaihtoivatkin ruplansa dollareihin ja siirsivät ne ulkomaille.

Suurten ”finanssitavaratalojen” valta on vain kasvanut, sillä kun vuonna 1997 Venäjän kymmenen suurinta yritystä sai voitoista 57 %, niin vuonna 2000 osuus oli 61 prosenttia. Vastaavasti pienyritysten määrä on laskenut vuosina 2000–2002 peräti 48 000 kappaleella. Venäjällä toimiikin nyt harvoja teollisuus-taloudellisia komplekseja ja satatuhatta kioskia (Treisman 2002, 60–61).

Oligarkinen talous on nykyisen Venäjän ongelma. Platonin mukaan oligarkia, jossa arvostetaan vain rahaa ja rikkautta, ei anna ihmiselle mitään arvoa. Oligarkeilla on mahdollisuus rakentaa lain avulla itselleen sopiva valtiomuoto, jossa raha ratkaisee ja moraaliset arvot alistetaan mammonalle. Tällainen valtio jakautuu rikkaisiin ja köyhiin, jolloin valtion sisällä on jatkuva taistelulentä näiden leirien välillä (Platon 1999, 291).

Venäjän yhteiskunnallista tilaa on verrattu jopa kehitysmaihin. Gini-indeksillä mitattuna tuloerot olivat vuonna 1996 talousuudistuksen myötä kehitysmaaluokkaa (Venäjä 0.46, Turkki 0.44, Intia 0.34 ja Suomi 0.21) (Piirainen 1998, 314). Vuonna 1988 vastaava arvo oli Neuvostoliitossa vain 0.24 eli tulonjako oli hyvin tasainen. Samaan aikaan gini-indeksi muuttui Puolassa vain aavistuksen verran (.28–.31), eli maassa ei ilmennyt merkittävää tulojen eriarvoisuuden kasvua (Gregory 1999, 6). Onkin arvioitu, että Venäjän taloudellinen tilanne on viemässä maata luokkarakenteeltaan kolmannen maailman suuntaan (Kivinen 1998, 192). Talouden elpymisen myötä gini-indeksin arvo on sentään laskenut hieman ollen vuonna 2000 enää .40 (Grub & Suprinovi 2002, 15).

Suuri osa väestöstä elää vielä mentaalisesti neuvostoaikaa. Heillä ei ole mitään henkisiä valmiuksia tai taloudellisia resursseja toimia markkinataloudessa (Piirainen 1998, 33). Kestää vielä kauan ennen kuin venäläiset oppivat käyttämään kapitalistista kirjanpitojärjestelmää tai tekemään kassavirta-analyysia.

Korruptio on ollut maan ikimuistoinen tapa. Edes sosialistinen järjestelmä ei pystynyt katkaisemaan tätä traditiota. Virkamiesten pienet palkat ovat osasyynä laajaan korruptioon, eikä mikään hallitus ole pystynyt vähentämään hallintoa, joka monikerroksisena ja päällekkäisenä työllistää nyt kaksin veroin enemmän kuin neuvostoaikana. Korruption kustannukset maan taloudelle ovat valtavat, mikä on omiaan pitämään ulkomaiset investoijat poissa markkinoilta. Korruption hinnaksi Venäjällä laskeetaan 15 miljardia dollaria vuodessa (Sakwa 1999, 27).

Yksityistämisen yhteydessä oli lukuisia merkkejä korruptiosta, joista kirjoitettiin laajasti lehdistössäkin. Yksityistämisestä vastaavat virkamiehet saivat korottomia lainoja pankeilta ja suuria summia ohjautui heidän pankkitileilleen. Näistä julkistetuista tiedoista huolimatta väärinkäytökset eivät koskaan johtaneet syytteisiin (Sakwa 2002, 83-84).

Virtuaalitalous, jonka puitteissa ei enää taiteilla tuotantoluvuilla vaan taloudellisuudella, on maan talouden painajainen. Sen mahdollistaa laaja tavaravaihtojärjestelmä, missä itse hinnoitellulla tavaramalla maksetaan niin palkat kuin verotkin. Maan sisäisillä hinnoilla ei tavallisesti ole mitään tekemistä maailmanmarkkinahintojen kanssa, eikä näin ollen Venäjän talouden ole mahdollista olla toimivassa suhteessa muihin maihin (Gaddy & Ickes 1998 ja 1999). Venäjä ei voi lähiaikoina päästä mihinkään talousliittoon, siinä määrin sen oman talouden infrastruktuuri poikkeaa markkinataloudesta.

Venäjän perinteinen barter-kauppa olisi saatava loppumaan. Tämä tavaravaihto on toki viime vuosina tuntuvasti vähentynyt, mutta sen puitteissa on yhä suuri osa ”markkinoista” ja veronmaksustakin (Woodruff 1999, 158). Vastaavasti maan harmaa talous tulisi saada virallistettua eli verotuksen pii-

riin. Vain tätä kautta eli laajenevan verotusperustan avulla valtion talous saataisiin kestäväälle pohjalle. Talouden toimivuutta estävät myös lukuisat palkka- ja maksurästit, jotka ovat johtaneet omintakeiseen vekselikäytäntöön eri tuotantolaitosten välillä. Vekseleitä käytetään nykyisin jo veronmaksuunkin. Todellisen rahan oheen on muodostunut rinnakkainen rahajärjestelmä.

Transitiotalouksien palkkakehitys (teoriat) mallit eivät toteutuneet Venäjällä. Lähinnä Kiinan esimerkin valossa tehtyjen mallien mukaan palkkarakenteessa tulisi talousuudistuksessa miesten ja naisten väliset palkkaerot pienenemään erityisesti yksityis- ja koulutuksen vaikutus palkan suuruuteen lisääntymään. Näin ei kuitenkaan käynyt ainakaan vuosina 1991–1995, sillä vain uusi omistava luokka pystyi selkeästi lisäämään omaa ansiotasoaan ja kasvattamaan näin palkkahaitaria (Gerber & Hout 1998).

Maahan ei ole muodostunut varakasta keskiluokkaa, joka pystyisi kulutuksellaan nostamaan maan talouden pysyvään nousuun. Vastaava puute on maata omistavan talonpoikaiston vähäisyys, sillä sen avulla saataisiin maatalouden tuotanto kohe- nemaan ja uutta varallisuutta maan sisäiseen kehittämiseen (Rueschemeyer et al. 1992, 295).

Yhtenä kehityksen mahdollisuutena on nähty dualitalouden kehittäminen. Kovan vientisektorin oheen tulisi luoda kotimaan tuotantoa, joka voisi toimia lähinnä suojatullien ja halvan ruplan suojoissa. Korkeiden vientihintojen vallitessa tällainen talous voisi kukoistaa (Sutela 2000b, 176).

Viime vuodet ovat lupaavia Venäjän taloudelle. Teollisuustuotanto saavutti jo neuvostomallisen kasvuluvun 9 prosenttia vuonna 2000. Reaalitulot kasvoivat saman verran, kun ne edellisellä vuonna olivat vielä laskeneet 14 prosenttia. Eläkkeet kasvoivat reaalisesti jopa 31 prosenttia. Valtion budjetin jäi ylijäämäiseksi 2,5 prosentin osuudella BKT:sta. Sama kehitys eli tuotannon nousu ja budjetin ylijäämäisyys olivat havaittavissa myös vuonna 2001 ja vuonna 2002. Edellytykset talouden vakauttamiselle ovat siis olemassa.

Venäjän yksipuolinen tuotantorakenne keskittyen raaka-aineisiin ja niiden vientiin estää todellisen

varallisuuden kasvun Euroopan maiden tasolle. Neuvostoajan tuotantorakenteiden purkaminen vie aikaa. Osissa uudistuksia on edetty ripeästi ja maassa onkin jo uusi verotusjärjestelmä, konkurssisäännöstö ja lait markkinataloutta varten, mutta näiden lakien ja säädösten toteuttaminen on osin jäänyt perinteisen valtarakenteen ja korruption jalkoihin (Korhonen 2004).

Politiikka

Taloustieteen Nobelilla palkittu Amartya Sen on katsonut demokratian olleen tärkein 1900-luvun uudistus. Hänen mukaansa demokratian laajentuminen erityisesti toisen maailmansodan jälkeen on luonut uudet olosuhteet monien maiden taloudelliselle kehitykselle. Sen katsoo demokratian olevan edellytys taloudelliselle kehitykselle eikä päinvastoin. Näin hän painottaa Parsonsia esittämää funktioiden LIGA-järjestystä, jossa yhteiskunnalliset arvot vaikuttavat aina talouteen asti.

Senin mukaan poliittinen vapaus on osa laajempaa käsitystä ihmisoikeuksista ja niiden kehittämistä: näin turvataan ihmisten vapaa kehitys niin taloudellisesti kuin sivistyksellisesti. Lisäksi demokratialla on instrumentaalinen vaikutus taloudelliselle kehitykselle. Poliittisen toimeliaisuuden myötä ihmiset voivat aktivoitua myös taloudellisesti. Demokratiassa ihmiset voivat elää vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ja oppia toinen toisiltaan, mitä kautta luodaan konstrukttiivinen vaikutusverkosto (Sen 1999, 10).

Senin mielestä demokratia on itseisarvo eli merkitykseltään universaali. Demokratian etenemistä eivät estä erilaiset talousjärjestelmät tai kulttuurit, vaikka viime aikoina onkin vedottu Samuel P. Huntingtonin lanseeraamaan kulttuuripohjaiseen maailmankuvaan, jonka mukaan sodatkin muuttuvat kulttuurien välisiksi konflikteiksi (emt., 13-16).

James Q. Wilsonin (2000) mukaan demokraattista kehitystä leimaavat eristäytyminen, omaisuuden hallintaoikeus, homogeenisyys ja perinne. Eristäytyminen on ollut ensimmäisten demokratioiden tunnuspiirre, sillä ne syntyivät saarivaltioissa (Englanti, USA, Australia ja Uusi-Seelanti). Nykyisel-

lään eristäytymisellä ei enää ole samaa merkitystä. Omaisuus ja sen vapaa hallinta on – kuten Parsonsin ja Weberin analyyseista ilmeni – keskeinen demokraattiseen kehitykseen liittyvä seikka. Kansalaisten vapaus kasvaa omistusrasurssien pohjalta.

Vapaat vaalit ovat demokratian merkittävä kulmakivi. Ne ovat toimineet jo pitkään Venäjällä, mutta silti on vielä pitkä matka länsimaiseen demokratiaan (White 2002, 35). Neuvostoajan vuoden 1989 ensimmäisiä vapaita monen ehdokkaan vaaleja on pidetty Pandoran lippaan avaamisena, mikä mursi poliittisen vaikuttamisen perinteet niin Venäjällä kuin muissakin sosialistisissa maissa (White et al. 1997, 21-23). Mutta vanhat valtarakenteet näkyvät vielä vaaleissakin. Tällainen on armeijan ”vaalikone”, johon kuuluu arvioiden mukaan 15–20 miljoonaa äänestäjää, jotka käyvät muita ahkerammin äänestämässä ja vaikuttavat siten suuresti vaalien tuloksiin. Tämän äänestäjäkunnan sympatioita voidaan ohjailta helposti. Erityisesti varusmiehet ovat usein tällaisen indoktrinaation kohteina (Simonsen 2001, 53-54).

Venäjällä on perustuslaki, joskin ristiriitainen. Hallinto on vielä perinteisen korruptoitunut ja huonosti toimiva. Venäjällä ei ole pystytty toteuttamaan oikeusvaltion paradoksia eli valtion vallan rajoittamista. Asettamallaan oikeusnormeilla valtio itse rajoittaisi itseään ja toimintamahdollisuuksiaan. Nykyistä presidentin valtaa, jossa kulminoituu myös valtion valta, ei nyt kahlitse mikään (Polenina 2002, 244). Tilanne ei ole kovinkaan hyvä ajatellen demokratian kehittämistä. Maa voi näin ollen palata perinteeseen yksinvaltaisuuteen.

Valta on aina Venäjällä luonnut oikeuden, eikä oikeudella ole ollut mitään valtaa. Tämä heijastuu myös maan nykyiseen puoluerakenteeseen. Kun maassa ei ole toimivaa parlamentarismia toimivine oppositioineen tai oikeammin maassa on toiminut varsin laaja mutta täysin hajanainen oppositio, josta ei kuitenkaan ole ollut hallituksen haastajaksi, niin hallituksen tueksi on rakennettu aina jokin puolueyhmittymä. Venäjän Valinta oli reformistien luomus talousuudistuksen alkuaikana, Kotimme on Venäjä -liike oli Jeltsinin ajan luomus. Vladimir

Putinin ajalta on Yhtenäisyys, josta tuli joulukuussa 2001 suurpuolue Yleisvenäläinen puolue Yhtenäisyys ja Isänmaa. Nimihirviö juontuu uudesta liittoumasta, jossa Putinin vallan taakse tulivat myös Isänmaa ja Koko Venäjä -liike. Puolueen säännöt ja johtomallikin on perua NKP:n ajoilta ja oppositio onkin syyttänyt tätä uutta puoluetta yhden asian liikkeeksi eli presidentin vallan pönkittämiseksi. Puolueen perustava kokouskin sujui entiseen neuvostomalliin, sillä kaikki ehdotukset hyväksyttiin yksimielisesti. Puolueen johtotroikan muodostivat häätätilaministeri Sergei Shoigu, Moskovan kaupunginjohtaja Juri Lužkov ja Tatarstanin presidentti Mintimer Šajmijev, joista viimeksi mainitut olivat Isänmaa - Koko Venäjä -liikkeen johtajat.

Aatteellisten puolueiden puute on sekoin este todelliselle demokratialle. Vain kommunisteilla ja Jablokolla on selkeä puolueohjelma. Kommunistien ohjelma ei ole enää erityisen kommunistinen, vaan se painottuu uuden hengen mukaiseen kansallistunteen hehkuttamiseen.

Pyrkimystä poliittiseen konsensukseen ei ole havaittavissa, sillä maatahan voidaan hallita ja käyttäännössä hallitaankin pelkillä presidentin ukaaseilla. Muut entiset Euroopan sosialistiset maat ovat joutuneet uuteen poliittiseen aakkostoon, missä YYA on korvautunut EU:lla ja NATO:lla. Länsimaiseen järjestelmään sitoutuneet maat joutuvat harjoittamaan varsin konsensushakuista politiikkaa, sillä mikään puolue tai hallitus ei voi asettaa kyseenalaiseksi uusien yhteisöjen jäsenkaipua, jonka avulla maa asemoidaan uudessa Euroopassa (Olen saanut tämän näkemyksen keskusteluissa Pekka Sutelalta). Tässä tilanteessa näiden maiden kehitystä ovat olleet ohjaamassa EU:n direktiivit ja vaatimukset demokraattisesta ja avoimesta hallinnosta. Tämä vaatimus ei ole kohdistunut Venäjään, joka ei pyri EU:n jäseneksi (Salminen & Temmes 2000, 107-110).

Perustuslain mukainen federalismi toimii Venäjällä vain paperilla, sillä jo maan jakautuminen erilaisiin ja eritasoisiin alueisiin, joilla kaikilla on vielä oma sopimuksensa Moskovan kanssa, tekee liittovaltiosta kummajaisen (Söderlund 2002). Useat tasavallat ovat alkaneet elää täysin omaa elämään-

sä, jota varjostaa vain Tšetšenian kohtalo. Maan kehitys on ollut kohti alueellista hajautumista, jonka tuloksena saattaa ennen pitkään olla Venäjän hajoaminen osiin (Shmelv 2000, 70).

Vihamielisyys politiikkaa kohtaan ilmenee kansalaisten asenteissa. Venäläiset eivät ole sisäistäneet länsimaisen demokratian vaatimia toimintäsääntöjä (White et al. 1997, 134; Pammett 1999, 51; White 2002, 36-40). Toisaalta venäläisillä ei ole vielä riittävästi resursseja toimia demokratiasa. Kansalaisvapaudet ovat vasta kehityksessä ja rahatalouden myötä syntyvä omaisuuden suoja odottaa täyttymystään. Uusi kansalaisaktiivisuus voi nousta vain tältä pohjalta. Asenteiltaan venäläiset ovat vielä kaukana demokratiasta (White 2002, 44-45). Yleinen kehitys kohti postmaterialistisia arvoja antaa myös odottaa Venäjän taloudellisessa lamassa itseään. Venäjällä on vielä pitkä matka kognitiiviseen mobilisaatioon, missä eliittejä haastavat, toiminnalliset ja tiedolliset resurssit omaavat aktiiviset kansalaiset toimivat spontaanisti kansalaisyhteiskunnasta käsin.

Sosiaalinen toiminta

Sosiaalisen sektorin toiminnan logiikka on sosiaalinen vuorovaikutus, jossa ihmiset keskenään tasa-vertaisesti toimivat yhteistyössä. Sosiaalisessa toiminnassa keskeinen koodi on moraalitieteellinen (Hall 1998, 33). Raha tai valta ei tällä sektorilla ratkaise samaan tapaan kuin taloudessa ja politiikassa.

Venäjällä on aina totuttu suuriin muutoksiin, ja niin pyrittiin 1990-luvullakin ”yhdessä yössä” (500 päivän ohjelmat) sosialismista kapitalismiin. Hallintojärjestelmä ja talous voidaan kyllä muuttaa varsin pikaisesti, mutta sosiaalisen sfäärin muutokset ovat hitaita. Totalitaarisesta järjestelmästä siirtyminen moniarvoiseen moderniin kansalaisyhteiskuntaan vie aikaa ja se vaatii myös demokratisoinnin (emt., 38). Demokratia on toteutunut institutionaalisenä muodollisuutena, mutta onko sen henki sisäistetty sosiaalisessa toiminnassa? Venäjältä puuttuu kansanvaltainen perinne maan oltua aina yksinvaltaisessa hallinnossa. Historiasta johdettua uuden sosiaalisen aktiivisuuden organisoimi-

nen on kivulias prosessi.

Maan kehityksen keskeiseksi ongelmaksi on noussut viimeaikainen väestön määrän aleneminen syntyvyyden romahtamisesta johtuen. Tämä yhdessä huonontuneen terveystilanteen kanssa on vähentämässä väestön määrää. Terveyspalvelut ovat rapistuneet ja uudet sekä vanhat sairaudet ovat tulleet laajoina epidemioina esiin. Samaan aikaan rikollisuus, alkoholismi ja huumeet ovat lisääntyneet. Väestön väheneminen luo sekä valtakunnallisesti että paikallisesti todellisen maailmanlopun tunnelman (Sailas 1996, Shapiro 1997, Nosova 1998; White 2000, 160-161).

Maan ekologiset ongelmat ovat jättimäiset. Niiden vaikutusta väestön mahdollisiin geneettisiin vaurioihin voidaan vain arvailla. Huomattava osa väestöstä joutuu elämään saastuneissa olosuhteissa, joiden kerrannaisvaikutuksia on mahdoton arvioida (Susiluoto 1999; Greenspan Bell 2000).

Kolmas sektori ja sen suhde valtiovaltaan ovat keskeisiä kansalaisyhteiskunnan rakentamisessa (Dahrendorf 1990, 96; Hall 1998, 33). Venäjän kolmannesta sektorista suuri osa joutuu toimimaan valtionapujen turvin, mutta tukitoimista huolimatta sosiaalisen toiminnan tulisi olla vapaata kansalais-toimintaa irti ylenmääräisestä valtion holhouksesta.

Kansalaisten mobilisointi toimiviksi aktiivisiksi osallistujiksi on hankalaa. Entiset järjestöt ovat menettäneet uskottavuutensa. Siirtymäajan (perestroika ja glasnost) kansalaisten spontaani mobilisaatio erilaisiin mielenilmauksiin on edellisen talven lumia, kun päähuomio joudutaan nyt keskittämään oman elämän perustarpeisiin. Monien muiden entisten sosialististen järjestelmien tavoin venäläiset eivät tapaa kuulua erilaisiin järjestöihin. Tämä tulee esiin 33 maan vertailussa, jossa entinen itäryhmä omana muuttujanaan selittää suuresti vähäistä järjestäytymistä (Curtis et al. 2001, 794-799).

Vanha *blat* -järjestelmä toimii uudessakin taloudessa. Vielä ei ole edetty rahatalouden myötä todelliseen markkinatalouteen ja sen suomiin vapauksiin. Tämän vuoksi sosiaalisten suhteiden ver-

kosto elää omaa elämäänsä ja voi hyvin. Tämä verkosto yhdessä perinteisen perhekeskeisyyden kanssa mahdollistaa venäläisen sosiaalisen elämän jatkumisen (Ledeneva 1998, 206-214; Gibson 2001, 65-66). Ihmiset käyvät töissä ja toimivat muutenkin kuin ennen.

Vuoden 1998 haastattelututkimuksen mukaan tärkeimpiä elämässä selviytymisen keinoja olivat ”hyödylliset sosiaaliset yhteydet”, ”rikkaat vanhemmat” ja ”yhteydet johtajiin”. Vuonna 1988 tärkeysjärjestys oli seuraava: ”hyvä koulutus”, ”älykkyys” ja ”kova työ”. Eniten olivat merkitystään menettäneet ”lainkuuliaisuus”, ”rehellisyys” ja ”hyväksytävät poliittiset mielipiteet”. Vastaavasti merkitystään eniten olivat lisänneet ”kansainväliset yhteydet”, ”rikkaat vanhemmat” ja ”riskinotto kyky” (Blom 2002, 113).

Sosialistisen järjestelmän riuduttaman yksilön moraalin, joka korvattiin kollektiivisella (luokka)moraalilla ja kuuliaisuudella puolueelle, elvyttäminen vie pitkän ajan. Ortodoksikirkkoa lukuun ottamatta maahan ei ole pystytty kehittämään mitään instituutiota, joka vaalisi moraalialia. Rikollisuus on kuitenkin alentumassa, mutta vielä ollaan kaukana toimivasta taloudesta ja kansalaisyhteiskunnasta.

Vapaa lehdistö ja muu tiedonvälitys on yksi kansalaisyhteiskunnan ja toimivan kolmannen sektorin perusedellytyksistä (Dahrendorf 1990, 97; Hall 1998, 36). Se ei ole toteutunut Venäjällä, sillä yksityistäminen ei johtanutkaan vapaan lehdistön syntyyn, vaan uusi omistava luokka otti tiedotusvälineet käyttöönsä. Toki on joitakin itsenäisiä lehtiä, mutta niiden levikit ovat varsin vaatimattomia. Tiedotuksen sisältö muuttui yhdessä yössä ja puoluevetoisen informaation työnsankarit korvautuivat povikuningattarilla – *Pravda Playboylla*. Televisiion merkitys kasvoi ja toimittajat valittiin kansankongressiin. Saippuaopperoiden taikamaailma taivoitti venäläisen arjen.

Kansalaisyhteiskunnan toiminnan keskeisiä elementtejä on toisiin ihmisiin luottaminen ja toisten arvostaminen (Dahrendorf 1990, 98; Eisenstadt 1998, 227-228; Wenzel et al. 2003, 347-348). Täs-

sä suhteessa Venäjällä on todella suuria ongelmia. Venäläiset eivät juuri luota toisiinsa, eivätkä mitkään valtakunnan keskeisistä instituutioista nauti kansalaisten laajaa luottamusta tai arvostusta (Reisinger at al. 1994, 208; White 1995, 215; White et al. 1997, 53-54; Blom 2002, 110-112; White 2002, 40-44). Laajojen vertailututkimusten mukaan venäläisten epäluottamus kanssaihmiisiin on keskitasoa, sillä monet perinteisen demokratian, kuten Ranskan, asukkaat eivät luota muihin ihmisiin (Gibson 2001, 62). On todella ongelmallista luoda luottamusta yhteiskunnassa, joka vuosikymmenet eli urkinta- ja ilmiantosysteemeissä. Sosialismissahan korotettiin sankareiksi jopa omat vanhempansa ilmiantaneet lapset. Toisaalta on otettava huomioon, että venäläiset suhtautuvat varsin luottavaisesti lähipiiriinsä eli perheeseen ja lähimpiin ystäviinsä (emt., 60-63).

Monessa muussakin suhteessa venäläisten asenteet ja uuden järjestelmän vaatimukset lyövät toisiaan korville. Suuri osa elää vanhan sosialistisen järjestelmän mukaisissa toimintamalleissa eikä heillä ole riittäviä taloudellisia resursseja uudessa järjestelmässä selviytymiseen (Piirainen 1998, 336-339).

Uskonto oli yksi entisen tsaarien itsevaltaisen imperiumin peruspilareista (White 2000, 291). Uskonto ja uskonnolliset ryhmittymät nostivat päätään kommunistien vallan huvettua. Uuden uskontolain mukaan ortodoksit pääsivät monopoliasemaan, jonka seurauksena monikulttuurisen valtakunnan integraatio vaikeutuu. Samalla kansalaiset ovat hurahtaneet rajatieteisiin. Uskon sijaan ovat tulleet astrologia ja magia sekä pappien sijaan ihmeparantajat (Kääriäinen 1999). Ei-kristilliset uskomukset ovat erittäin suosittuja nuorten keskuudessa. Alle 30-vuotiaista suurempi osa uskoo noituuteen ja astrologiaan kuin Jumalaan (Kääriäinen 2001, 71). Maailmankuva ei perustu tieteelliseen tutkimukseen, vaan telepatiaan ja kohtalonuskoon (Blom 2002, 109). Modernin ja rationaalisen kansalaisyhteiskunnan kehittäminen on vaikeaa näissä olosuhteissa.

Toimiiko järjestelmä Venäjällä?

Maata ei kehitetty kattavan yhteiskunta-analyysin pohjalta, jonka tulosten mukaan olisi alettu reformistinen uudistustyö. Venäjällä on aina ollut ohjenuorana opin puhtaus ja aatteellisuus, ei sen käytökelpoisuus. Niin ortodoksisirkko kuin myös kommunistinen valtio kantoivat suurta huolta oppinsa puhtaudesta.

Venäjää koskevan tarkastelun perinteisen ongelman muodostaa maassa vallitseva ”kulissiyhteiskunta”. Potemkinin kulissit ovat aina läsnä. Kaiken lisäksi Potemkinin kulissit olivat vain Pietarin hoviväen parhausta, sillä ”Uuden Venäjän” alueella Mustanmeren ympäristössä oli todellakin saatu aikaan taloudellista kehitystä (Luntinen 2001, 448). Neuvostoaikana kulisseina olivat viisivuotissuunnitelmat ja väärennetyt tilastotiedot. Venäläisessä yhteiskunnassa on ollut aina virallinen pinta-kuorrutus ja sen alla arkinen todellisuus. Tällaisessa järjestelmässä on vaikea päästä perille todellisuuden luonteesta, ja Venäjää onkin kuvattu järjestelmäksi, jossa mikään ei toimi, mutta kaikki järjestyy (Kivinen 1998, 296). Kansanviisaudeksi on noussut toteamus: ”*Bumaga on bumaga, praktika on praktika.*” (Kallonen & Ketola 1996, 114-116).

Parsonsin systeemimallin mukaan tarkasteltuna Venäjältä puuttuu vielä monet niistä uutta yhteiskuntaa luovista tekijöistä, joiden toteuduttua voitaisiin puhua modernista yhteiskunnasta. Rahatalouden puute on niistä keskeisimpiä. Monen yhteiskuntateoreetikon korvaamattomana vapauden edellytyksenä pitämä rahatalous ei toimi Venäjällä. Neuvostovallan perintönä maassa pyörii enemmän dollareita kuin ruplia. Dollarit vielä virtaavat maasta ulos eli pääomia siirretään kovana valuutana muihin maihin, ja toisaalta ruplien määräkin on liian pieni suhteessa talouteen, jotta saavutettaisiin todellinen markkinatalous. Rahan siirtyminen tuotannosta palkkoina työläisille on liian vähäistä ja satunnaista: talouden kehitykseen sisäisesti vaikuttavaa dynamiikkaa ei nykyvauhdilla synny.

Yleisesti ottaen voidaan todeta, että varsin harvat kuviossa 2 esitetyt talouden ja muiden perusfunktioiden välisistä yhteyksistä toimivat Venäjäl-

lä. Maan kehityksen suuntaa päätettäessä ei ole ollut mitään kokonaisvaltaista suunnitelmaa uudistuksen läpiviemiseksi. Uudistuksiin jouduttiin kylmiltään ja ne keskittyivät suurelta osin talouteen ja olivat silloinkin hyvin pinnallisia. Todelliseen ja laajaan institutionaaliseen uudistukseen ei päästy. Talousuudistuksessa ei sitouduttu johdonmukaisesti tiettyyn kehitysohjelmaan; tehdyt ohjelmat jäivät yhtä kuolleiksi kirjaimiksi kuin entiset viisivuotissuunnitelmat konsanaan.

Parsonsin kaipaamaa institutionalisoitumista ei ole tapahtunut juuri minkään perusfunktion toimintalohkolla. Tässä suhteessa oli kiistaa myös IMF:n ja maailmanpankin sisällä, sillä eräät tahot pitivät uudistuksen rahoittamisen ehtona uuden talousjärjestelmän tarvitsemien instituutioiden luomista (Koivisto 1995, 571-575). Rahahanat avattiin näistä institutionaalista puutteista huolimatta ja monet ovatkin nähneet tässä yhden syyn talousuudistuksen epäonnistumiseen.

Kapitalistisen talousjärjestelmän moraalikoodin luominen on jäänyt Venäjällä täysin hunningolle. Sopimusyhteiskuntaa ei voida luoda yhdessä yössä. Rotarien ja Leijonien järjestöt kuuluvat markkinatalouteen, sillä osin niidenkin avulla voidaan ylläpitää kapitalistisen järjestelmän vaatimaa moraalikoodia. Nykyinen Venäjän ”mafia(basaari)talous” ei pysty kehittämään maahan moraalisesti kestävää taloutta. Parsonsin mukaan myös talouselämän toimintatapojen tulisi pohjautua sosiaalisen sektorin luomiin arvoihin ja normeihin. Talous ei ole mikään saareke vailla siteitä muuhun yhteiskunnalliseen toimintaan, vaikka sellaiseen asemaan markkinavoimia ihannoivat tahot ovat sen useissa yhteyksissä korottaneet.

Venäjällä ollaan lähellä Parsonsin antamaa kuvaa Weimarin Saksasta, jossa vailla institutionaalista arvo(moraali)koodia jouduttiin ”arvokaaokseen” ja sen seurauksena fasismiin. Mahdollisuus Venäjän siirtymiselle yksinvaltaiseen hallintoon on esitetty monissa yhteyksissä (Motyl 1997, 444).

Parsonsin mukaan moraalinen pohja on uskonnossa, mutta Venäjällä on ainakin uuden uskontolain vallitessa vaikeuksia luoda moniuskontoista moraa-

likoodia. Venäjän perinteeseen kuuluva ortodoksia on saanut ”valtionkirkon” asemansa takaisin. Monikulttuurisen valtakunnan on vaikea muuntua moniuskontoiseen suuntaan, sillä maalla on vain harvoja valtakunnallisuutta ylläpitäviä tekijöitä. Maan sisäinen uskontojen kirjo saattaa edesauttaa valtakunnan hajoamista.

Moderniin yhteiskuntaan liittyvä toiseuden hyväksyminen on vaikeaa, sillä uudessa ilmapiirissä populismi kukoistaa. Kornhauserin mallin (Kornhauser 1959) mukaisesti yhteiskunnan rakenteiden hajotessa kansalaiset suuntautuvat populistiseen politiikkaan. Populismista esimerkkinä toimi jopa federaation presidentti Jeltsin erottaessaan vanhan ja nimittäessään uuden hallituksen kolmen kuukauden väliajoin. Kansalliskiihko, antisemitismi ja rasismi saavat jalansijaa. Monet poliittiset johtajat rakentavatkin näille näkemyksille liikkeensä mobilisaation perustan.

Toivon utopia vai maailmanlopun profetia?

Venäjällä on euraasialaisuuden aatteen nimissä vahva tendenssi eristäytymiseen. Monet yhteiskunnan instituutiot kuten ortodoksikirkko vierastavat kaikkea länsimaista ja pyrkivät pitämään Moskovan ”kolmantena Roomana”. Monien mielestä maasta on sitä vastoin tullut toinen Palermo (White 2000, 289). Entistä suurvalta-asemaa halajavat monet piirit, eikä siirtyminen ”suuresta ja mahtavasta” ole ollut helppoa millekään muullekaan maalle. Venäjällä eivät talouden ja politiikan resurssit edellytä tämän toiveen ylläpitämistä muuten kuin ydinaseiden turvin.

Venäjällä on aina tehty suuria uudistuksia: maaorjat vapautettiin, tsarismi kaadettiin, maa teollistettiin. Venäläiset ovat aina uskoneet pystyvänsä ihmetekoihin. He ovat mielestään erikoislaatuinen kansa ja maa, joka on luotu tekemään mahdolltomia. Sosialistisessa vallankumouksessa kukistettiin tilanherrojen ja kapitalistien herruus, minkä tilalle oli tarkoitus luoda uusi nuhteeton ihminen (Tsipko 1989b, 27).

Venäjälle tunnusomainen uskonnollisesti väritynyt pyhä tehtävä ihmiskunnan pelastajana on yhä läsnä. Sen vuoksi länsimainen rationaalisuus ja siihen perustuva markkinatalous ei oikein juurru tähän maahan. Pienten askelten uudistuspolitiikka ei ole maan tapa vaan suuret usein toteutumattomat uudistukset. Venäläiset tavoittelevat taivaita, mutta joutuvat usein elämään ainakin ulkopuolisten silmin maanpäällisessä helvetissä.

Venäläiset elävät mieluummin tulevaisuutta kuin tätä päivää. Elinolojen reformistinen parantaminen jää suurten uudistusten jalkoihin. ”Tulevaisuuden jumalointi ja maksimalismi olivat Venäjän vallankumouksellisen ja ateistisen sivistyneistön uskontoa.” (Tsipko 1989c, 25).

Hajoaako suuri ja mahtava Venäjä sitten alueisiin? Näin voi tapahtua, sillä Venäjällä ei näyttäisi olevan lähitulevaisuudessa tekijöitä, jotka lisääisivät maan kiinteyttä. Hajaantumisprosessia vauhdittavia tekijöitä on yllin kyllin. Kehityserot alueiden välillä ovat valtavat eikä keskusjohto pysty riittävästi kompensoimaan niitä. Eri alueet suuntautuvat selvästi eri maiden suuntaan ja toteuttavat jo nyt omaa ”ulkopolitiikkaansa”. Nykyinen Venäjä on liian suuri ja hajanainen maa, jotta sitä voitaisiin johtaa keskitetysti yhdestä paikasta.

Hajoaminen on katsottu varsin monissa tutkimuksissa maan tulevaksi kehitykseksi (Woodruff 1999, 107, Blanchard & Shleifer 2000, 8; Luukkainen 2001). Usein kuitenkin hajanaisesti toimineet maat – kuten Meksiko 1930-luvulla – on pystytty yhdistämään toimiviksi kokonaisuusiksi (Blanchard & Shleifer 2000, 12-13). Varsin monet tekijät puhuvat maan hajoamisen puolesta. Vain valtakunnallisten puolueiden ja uudenlaisen taloudellisen federalismin kautta maan yhtenäisyys voidaan palauttaa. Neuvostoliiton hajoamiseen eivät useimmat uskoneet, mutta sekin tapahtui.

Venäjän kriisin ratkaisemiseksi on esitetty kaksi eri mallia: realistinen ja utooppinen. Realistisessa versiossa arkkienkeli Mikael leimuava miekka kädessään laskeutuu enkelten kera Punaiselle torille, siirtyy Kremliin ja työskentelee 12 tuntia päivässä pelastaakseen Venäjän talouden. Utooppisen mallin mukaan venäläiset tekevät tämän kaiken itse (Åslund 1999, 73). Liekö edellinen ajatus saatu vanhasta venäläisestä sananlaskusta: ”Anna oi Jumala kaikki osata, mutta ei mitään tehdä”. Gulagin ajoilta jäi elämään tokaisu: ”Tulisi nyt äkkiä ilta niin pääsisi taas huomenna töihin.” Jos joku nyt keksisi kirjoittaa Nikolai Tšernyševskin avainromaanin ja V.I. Lenin pamfletin hengessä kirjan, sen nimeksi tulisi epäilemättä Tehdäänkö mitään?

Lähteet

- Ahmavaara, Yrjö (1976), *Yhteiskuntakybernetiikka*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Alanen, Ilkka (2004), Ristiriitainen transitio. – *Plus-sat ja miinukset Yhteiskuntatutkimuksen arviointia*. Toim. Raimo Blom & Jouko Nikula. Tampere: Lumikki-kustannus, 90-102.
- Allardt, Erik (1997), Yhteiskunnallisten teorioiden murros. – *Murroksen aika Selviääkö Suomi rakennemuutoksesta?*. Toim. Timo J. Härmäläinen. Helsinki: WSOY, 221-239.
- Allardt, Erik (2003), Robert K. Merton – monimuotoisuuden teoreetikko. – *Sociologia* 40:4, 269-278.
- Blanchard, Olivier & Shleifer, Andrei (2000), *Good and Bad Federalism. China versus Russia*.

Käsitteistö

- Blasi, Joseph R.; Kroumova, Maya & Kruse, Douglas (1997), *Kremlin Capitalism: the Privatization of the Russian Economy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Blom, Raimo (2002), Mental Climate in Russia. – *Restoration of Class Society in Russia?* Toim. Jouko Nikula. Aldershop, Ashgate, 102-121.
- Bäckman, Johan (1998), The Inflation of Crime in Russia The Social Danger of the Emerging Markets. – *National Research Institute of Legal Policy Publication* no. 150.
- Curtis, James E.; Baer, Douglas E. & Grabb, Edward G. (2001), Nations of Joiners: Explaining Voluntary Association Membership in Democra-

- tic Societies. – *American Sociological Review* 66:6, 783-805.
- Dahrendorf, Ralf (1990), *Reflections on the Revolution in Europe: in a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw, 1990*. London: Chatto & Windus.
- Eisenstadt, S.N. (1998), The Paradox of Democratic Regimes: Fragility and Transformability. – *Sociological Theory* 16:3, 211-238.
- Gaddy, Clifford G. & Ickes, Barry W. (1998), Russia's Virtual Economy. – *Foreign Affairs* 77:5, 53-67.
- Gaddy, Clifford G. & Ickes, Barry W. (1999), Getting Realistic about Russia No Time for Illusions. – *Brookings Review* Winter 1999, 44-48.
- Gerber, Theodore P. & Hout, Michael (1998), More Shock than Therapy: Market Transition, Employment, and Income in Russia, 1991-1995. – *The American Journal of Sociology* 104:1, 1-50.
- Gibson, James L. (2001), Social Networks, Civil Society, and the Prospects for Consolidating Russia's Democratic Transition. – *American Journal of Political Science* 45:1, 51-68.
- Greenspan Bell, Ruth (2000), Building Trust Laying a Foundation for Environmental Regulation in the Former Soviet Bloc. – *Environment* 42:2, 20-32.
- Gregory, Paul R. (1999), Ten Years of Transformation. *Frankfurter Institut für Transformationstudien Arbeitsberichte* 12.
- Grup, Martin & Suprinovi, Olga (2002), Poverty and Inequality in Russia during the 1990s, an Empirical Investigation. – *Frankfurter Institut für Transformationstudien Arbeitsberichte* 2.
- Hall, John A. (1998), The Nature of Civil Society. – *Society* 35:May/June, 32-41.
- Hayek, Friedrich A. (1995), *Tie orjuuteen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (1995), Talcott Parsons ja rakenne-funktionalismi. – *Sosiologian teorian nykysuuntauksia*. Toim. Risto Heiskala. Helsinki: Gaudeamus, 88-120.
- Kallonen, Kimmo & Ketola, Kari (1996), *Voihan Venäjä! Kauppaa ja kulttuuria*, Edita: Helsinki.
- Kivinen, Markku (1998), *Sosiologia ja Venäjä*. Helsinki: Tammi.
- Koivisto, Mauno (1995), *Historian tekijät Kaksi kautta II*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Korhonen, Vesa (2004), Venäjän elintason nousun edellytykset. – *Idäntutkimus* 11:2, 32-41.
- Kornhauser, William (1959), *The Politics of Mass Society*. New York: The Free Press.
- Koskivirta, Kalle (1996), *Afganistanista Punaiselle torille glasnost 1989–1991 eräiden lehtien ilmentämänä*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kääriäinen, Kimmo (1999), Uskonnon monet kasvat Venäjällä. Esitelmämoniste 7.12.1999.
- Kääriäinen, Kimmo (2001), Uskonto Venäjällä – tulevaisuutta menneisyydestä. – *Futura* 20:3, 68-74.
- Lane, David (2000), What Kind of Capitalism for Russia? A Comparative Analysis. – *Communist and Post-Communist Studies* 33:4, 485-504.
- Ledeneva, Alena V. (1998), *Russia's Economy of Favours Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luntinen, Pertti (2001), Kunnianpalautus Potemkinille. *Historiallinen aikakauskirja* 99:4, 448-449.
- Luukkanen, Arto (2001), *Hajoaako Venäjä? Venäjän valtiollinen kehitys vuosina 862–2000*. Helsinki: Edita.
- Malinowski, Bronislaw (1960), *Magia, tie ja uskonto sekä muita esseitä*. Helsinki: WSOY.
- Malinowski, Bronislaw (1990), The Group and the Individual in Functional Analysis. – *Functionalist Sociology*. Toim. Paul Colomy. Aldershot: Edward Elgar Publishing Company, 3-29.
- Motyl, Alexander J. (1997), Structural Constraints and Starting Points The Logic of Systemic Change in Ukraine and Russia. – *Comparative Politics* 29:4, 433-447.
- Nikula, Jouko (1997), *From State-Dependency to Genuine Workers Movement? The Working Class in Socialism and Post-Socialism*. Tampere: Tampere University Press.
- Nosova, Tatiana (1998), Are the People of St. Petersburg Satisfied with Their Health Care Services?. – *Idäntutkimus* 5:1, 26-39.
- Pammett, John H. (1999), Elections and Democracy in Russia. – *Communist and Post-Communist Studies* 32:1, 45-60.
- Parsons, Talcott (1958), *Essays in Sociological Theory*. Revised Edition. Glencoe: The Free Press.
- Parsons, Talcott (1967), *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott (1969), Communism and the West, The Sociology of the Conflict. – *American and Soviet Society a Reader in Comparative Sociology and Perception*. Toimittanut Paul Hollander. Chicago: University of Chicago Press, 574-581.
- Parsons, Talcott (1970), *The Social System*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Parsons, Talcott (1978), *Action Theory and the Human Condition*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott & Smelser, Neil J. (1972), *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Piirainen, Timo (1998), From Status to Class: The Emergence of a Class Society in Russia. – *The Kalamari Union: Middle Class in East and West*. Toim. Markku Kivinen. Aldershot: Ashgate, 314-341.
- Platon (1999), *Teokset neljäs osa Valtio*. Helsinki: Otava.
- Polenina, Svetlana V. (2002), Zur Frage der Rechtsstaatlichkeit in der heutigen Russischen Föderation. – *Rechtstheorie* 33:2-4, 243-245.
- Popper, Karl R. (1974), *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset*. Keuruu: Otava.
- Reisinger, William M. et al. (1994), Political Values in Russia, Ukraine and Lithuania: Sources and Implications for Democracy. – *British Journal of Political Science* 24:2, 183-223.
- Rueschmeyer, Dietrich; Stephens, Evelyne Huber & Stephens, John D. (1992), *Capitalist Development & Democracy*. London: Polity Press.
- Rutland, Peter (1997), The Rocky Road from Plan to Market. – *Developments in Russian Politics* 4. Toim. Stephen White & Alex Pravda & Zvi Gitelman. London: McMillan Press, 149-168.
- Sailas, Anne (1996), Elämäntapa murroksessa. – *Venäjän jättiläinen tuuliajolla*. Anne Sailas & Ilmari Susiluoto & Martti Valkonen. Helsinki: Edita, 225-266.
- Sakwa, Richard (1999), Russia's Crisis and Yeltsin's Leadership. *University of Tampere International School of Social Sciences Gateway Papers* 4.
- Sakwa, Richard (2002), *Russian Politics and Society*. London: Routledge.
- Salminen, Ari & Temmes, Markku (2000), *Transitioteoriaa etsimässä. Johdatus jälkikommunististen maiden hallinnon uudistamisen lähtökohtiin*. Helsinki: Kikimora Publications Series B:10.
- Sen, Amartya (1999), Democracy as a Universal Value. – *Journal of Democracy* 10:3, 3-17.
- Simonsen, Sven Gunnar (2001), Marching to a Different Drum? Political Orientations and Nationalism in Russia's Armed Forces. – *Communist Studies and Transition Politics* 17:1, 43-64.
- Shapiro, Judith (1997), Health and Health Care Policy. – *Developments in Russian Politics* 4. Toim. Stephen White & Alex, Pravda & Zvi Gitelman. London: McMillan Press, 169-188.
- Shmelev, Nikolai (2000), Russia: The Emerging Consensus on National Reconstruction. *Internationale Politik und Gesellschaft* 1:1, 62-73.
- Susiluoto, Ilmari (1999), Venäjän ekologisen kriisin anatomia. – *Venäjän rosvokapitalismin haaksirikko*. Anne Kuorsalo & Ilmari, Susiluoto & Martti, Valkonen. Helsinki: Edita, 149-203.
- Sutela, Pekka (2000a), Financial Crisis in Russia. – *Russian Crisis and its Effects*. Toim. Tuomas Komulainen & Iikka Korhonen. Helsinki: Kikimora Publications Series B:9, 17-31.
- Sutela, Pekka (2000b), Russia: The State and Future if the Economy. – *Russian Crisis and its Effects*. Toim. Tuomas Komulainen & Iikka Korhonen. Helsinki: Kikimora Publications Series B:9, 167-182.
- Sänkiäho, Risto (1977), Kiinan kansantasavallan suuri proletaarinen kulttuurivallankumous. – *Helsingin yliopisto, Yleisen valtio-opin laitos, Tutkimuksia, Sarja C / Sosialististen järjestelmien tutkimuksia* 3, 1977.
- Söderlund, Peter (2002), Den bilaterala avtalsprocessen i Ryssland 1994-1998: En förklaring till regionernas turordning. – *Politiikka* 44:3, 222-237.
- Treisman, Daniel (2002), Russia Renewed? – *Foreign Affairs* 81:6, 58-72.
- Tsipko, Aleksandr (1989a), Stalinismin alkulähteet 1. osa Ajattelulta kielletyt alueet. – *Sosialismin teoria ja käytäntö* 22/1989, 10-21.
- Tsipko, Aleksandr (1989b), Stalinismin alkulähteet 2. osa Puhtaan sosialismin luonnottomuudet. – *Sosialismin teoria ja käytäntö* 23/1989, 21-29.
- Tsipko, Aleksandr (1989c), Stalinismin alkulähteet 3. osa Haaveilijoiden itsekkyyks. – *Sosialismin teoria ja käytäntö* 24/1989, 21-32.
- Wenzel, Christian; Inglehart, Ronald & Klingemann, Hans-Dieter (2003), The Theory of Human Development: A Cross-cultural Analysis. – *European Journal of Political Research* 42:2, 341-379.
- White, Stephen (1995), The Presidency and Political Leadership in Post-Communist Russia. – *Elections and Political Order in Russia The implications of the 1993 elections to the Federal Assembly*. Toim. Peter Lentini. Guildford: Central European University Press, 202-225.
- White, Stephen (2000), *Russia's New Politics The Management of a Postcommunist Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Stephen (2002), Ten Years On, What Do the Russians Think? – *Communist Studies and Transition Politics* 18:1, 35-50.
- White, Stephen & Richard, Rose & Ian, MacAllister (1997), *How Russia Votes*. New York: Chatman.

Wilson, James Q. (2000), *Democracy for All? – Commentary* March 2000, 25-28.
Wolosky, Lee (2000), *Putin's Plutocrat Problem. – Foreign Affairs* 79:2, 18-31.

Woodruff, David (1999), *Money Unmade Barter and the Fate of Russian Capitalism*. Ithaca: Cornell University Press.
Åslund, Anders (1999), *Russia's Collapse. – Foreign Affairs* 78:5, 64-77.